

Кенжебаев Д.О.

**КОТОРМОНУН ТҮРЛӨРҮНҮН ЖАНА АНЫН СТРАТЕГИЯСЫ
МЕНЕН БОЛГОН КАРЫМ-КАТНАШЫ**

Кенжебаев Д.О.

**ВЗАИМОСВЯЗЬ ВИДОВ ПЕРЕВОДА И ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ
СТРАТЕГИИ**

D.O. Kenzhebaev

**THE RELATIONSHIP OF TYPES OF TRANSLATION
TRANSLATION STRATEGIES**

УДК: 410.+8.03(043.3)

Макалада оозеки жана жазма котормолордун көптөгөн башка түрлөрү каралган. Мындай котормолор дагы эки тилдин чегиндеги тилдик карым-катышты жүзөгө ашыруу кызматын аткарат. Котормону түрлөргө ажыратуу маселеси которуу стратегиясын тандап алуунун теориялык жана практикалык маселелерин изилденишинде актуалдашат. Котормонун түрлөрү менен анын стратегиясынын түздөн-түз байланышы конкреттүү мисалдар аркылуу иллюстрацияланды.

Негизги сөздөр: котормо, котормонун түрлөрү, оозеки котормо, жазма котормо, котормо стратегиясы, тилдик ортомчулук, коммуналдык котормо.

В статье рассматриваются ряд подвидов перевода, которые в свою очередь входят в разряд устного или письменного переводов. Подобные подвиды переводов следует считать как репродуктивные виды речевой деятельности. Вопрос деления перевода на виды актуализируется при изучении теоретических и практических вопросов выбора переводческой стратегии. Взаимосвязь видов перевода и переводческой стратегии иллюстрированы конкретными примерами.

Ключевые слова: перевод, виды перевода, устный перевод, письменный перевод, переводческая стратегия, языковое посредничество, коммуналный перевод.

The article discusses a number of subspecies of the translation, which in turn are included in the category of oral or written translations. Similar subspecies of transfers should be considered as reproductivnye types of speech activity. The question of dividing the translation into the types actualizarea in the study of theoretical and practical issues of the choice of translation strategy. The relationship of types of translation and translation strategies are illustrated by specific examples.

Key words: translation, translations, interpreting, translation, translation strategy, linguistic intermediation, translation utility.

Котормонун түрлөргө ажыратып кароодо окумуштуулардын арасында бирдиктүү пикир жок. Бирок бардык окумуштуулар котормону негизинен, оозеки жана жазма (жазуу түрүндөгү) котормо деп кароо менен, которуунун бул эки түрүн дагы бөлүштүрүп карашат.

Оозеки ырааттуу котормо. Котормонун түрлөрүнүн ичинен оозеки котормо кеңири пайдаланылары билебиз. Оозеки котормодо, биз билгендей, автордун, сүйлөөчүнүн айткан 1-2 фразасын кээде андан узунураак айтымдык деңгээлдеги тексттик үзүндүнү котормочу экинчи тарапка же аудиторияга ай-

туу менен которуп турат. Мындай котормолордун ишке ашуу механизми карап, көпчүлүк учурда оозеки котормону абзацтык-фразалык котормо деп да аташат. Адатта, котормочу сүйлөп жаткан биринчи тараптын жанынан орун алып, которууну ишке ашыргандыктан, сүйлөп жаткан адамдын мимикасы менен кол жансоолорун (жестикациясы) көрүп, ал айтып жаткан маалыматтын маңызын жеткиликтүү түшүнүүсүнө кошумча шарт түзүлөт десек болот. Мындай жагымдуу шарттар дайыма боло бербестиги да которуу практикасында белгилүү. Маселен, котормочу атайын кабинада отуруп же сахнанын артында туруп сүйлөп жаткан автордун өзүн көрбөстөн, анын айткандарын тыңшама аппарат аркылуу гана угуп которууну ишке ашырып калышы да мүмкүн [3,7-б.].

Оозеки котормонун толук кандуулугу жана сапаттуу чыгышы котормочунун компетенттүүлүгүнө жана которула турган материалга карата алдына ала даярдыгына байланыштуу болуп калышы да толук ыктымал. Албетте, жолугушуу, симпозиум же конференцияларда котормочу кандай тилдик материалды которо тургандыгын алдына ала билиши кыйын. Ошондой болсо дагы котормочу автордун күн мурунтан даярдап алган докладдын, билдирүүсүн же кебин которуп калышы мүмкүн. Мындай учурда котормочу түп нуска текстти алдына ала алып даярданып алуусу керек. Эгерде мындай шарт болбосо, докладдын темасын билип алуу дагы сапаттуу которууга жагымдуу шарт түзөт. Маселен, берилген темага ылайык котормочу атайын адабияттар менен таанышып, же ал багытта активдүү колдонулган терминдерге карата өзүнүн сөздүгүн (тезаурус) түзүп алуусу котормодогу боло турган мүчүлүштүктөрдүн кетпөөсүнө алдын ала шарт түзөт. Сөз болуп өткөн даярдануу чаралары котормонун сапатынын мыкты болушуна кепилдик болуп бербейт. Себеби оозеки которуу практикасында парадоксалдуу, күтүлбөгөн жагдайлардын болушу адамдын жандуу кебинин өзгөрүлмөлүүлүгү, субъективдүүлүгү, динамикалуулугу менен түшүндүрүлөт. Маселен, котормочу алдын ала даярданып алган текстти автор окуп жатып кыскартып, же кеңейтип окуп жибериши да мүмкүн. Балким, окула турган докладдын темасын өзгөртүп же таптакыр эле алмаштырып салышы дагы оозеки котормодо стандартсыз күтүүсүз кырдаалдар катары каралат. Мындай кырдаалдарда котормочу доклад-

дын темасын өзгөртпөө, кыскартпоо же кеңейтпөө өтүнүчү менен авторго кайрыла албайт. Болгону оозеки котормочу мындай күтүлбөгөн кырдаалдарга карата психологиялык жактан даяр болуусу керек.

Оозеки которуу практикасындагы күтүүсүз жагдайлар тегерек үстөлдөрдө, семинарларда, конференцияларда болуучу талкуулар учурунда көбүрөөк катталат. Мындай дискуссиялар мейли расмий чөйрөдө же бейрасмий кырдаалдарда болсун, котормочуга талкуунун жалпы темтикалык багыты гана белгилүү болуп, ал эми катышуучулардын баяндама, билдирүүлөрүнүн мазмуну, талкуу жараткан проблемалуу маселенин маңызы, талкууга кызуу катышып жаткан каршы тараптардын позициялары ж.б. орунтуу маселелер белгисиз болгон жагдайлар түзүлүшү ыктымал. Ал гана эмес мындай талкуулар каршы тараптардын ортосунда болгон конфликттер, кайым айтышуулар менен коштолушу ыктымал.

Демек, баяндалып жаткан мындай кырдаалдарда котормочунун адистик компетенттүүлүгү менен моралдык принциптери жана психологиялык туруктуулугу сыналат десек жаңылышпайбыз.

Оозеки котормочулардын ишин котормочунун ылдам жазуу блокноттору да (переводческая скоропись) бир топ жеңилдетерин билебиз. Мындай блокнотторсуз оригиналдын, б.а., автордун оозеки кебинин 10-15 минутага созулган, айрым учурларда 40 минутага чейин созулган үзүндүлөрүн которуу мүмкүн болбой калат. Котормочуларга азыркы мезгилде коюлуп жаткан жаңы талаптар катары автордун сөзүн 10-15 же 40 минутага чейин бөлбөй жана көрсөтүлүп өткөн убакыт аралыктары өткөндөн кийин гана которо баштоо талабы коюла баштады [1, 40-б.]. Мындай талапка ылайык, котормочу автордун кебин угуп жаткан учурда блокнотуна айтылган тексттин мазмунун жазып калып, андан соң оозеки которууга коюлган талаптарды: кептин жогорку ылдамдыгы, оригиналдын образдуулугун, автордун жеке стилин ж.б. сактоо менен которо баштайт. Котормочуларга мындай талаптын коюла башташы угуп тургандар үчүн текст майда фрагменттерге бөлүнүп которулбастан бүтүндүктө которулуп, андагы мазмунду угуучуларга толук жеткирүү максаты менен байланыштуу түшүндүрүлөт.

Жыйынтыктап айтканда, ырааттуу оозеки котормо котормонун татаал түрлөрүнүн бири катары эсептелүү менен, котормочунун жогорку деңгээлдеги компетенттүүлүгүн жана котормочуга зарыл деп эсептелген интеллектуалдык, психологиялык, моралдык сапаттарды талап кылат.

Барактан которуу. Барактан которуу техникасы котормочу адистерди даярдоочу дээрлик бардык эле окуу жайларында окутулат. Оозеки которуунун бул түрүнүн өзүнө мүнөздүү татаалдыктары бар. Мында котормочу колунда турган баракты окуу менен бирге эле аны үнүн чыгарып которо башташы керек. Бир караганда которуунун бул түрү оной сезилиши да ыктымал. Себеби таяныч катары кызмат кылган барак котормочунун колунда болгондон кийин тексттик фрагменттерди эске тутуунун зарыл-

дыгы жок деп ойлогонубуз менен, котормочунун ишин кыйындаткан бир топ жагдайларды да эстен чыгарууга болбойт.

Атап айтканда, кыска убакыт аралыгында таржымачы тексттин тибин, стилдик спецификасын, текстте айтылып жаткан маселенин кайсы тармакка тиешелүүлүгүн жана маңызын так түшүнүшү керек. Сөз болуп жаткан котормонун объектиси катары резолюциялар, декларациялар, манифесттер жана башка укуктук макамдагы документтер болуп калышы мүмкүн.

Коммуналдык котормо. Котормонун бул түрүнүн аталышы да котормо теориясында турукташа электигин дароо эле белгилөөгө болот [1, 21-б.]. Коммуналдык котормо дегенибизде, медициналык, административдик ж.б. мекемелерде ишке ашырылган котормолорду түшүнүшүбүз керек. Албетте, котормочулардын сотто, ооруканада, түрмөдө которуу ишмердигин аткарып келишкендиктери мурунтандан эле белгилүү. Аталган жайларда которууда котормочулардын максаты эки тилде сүйлөгөн эки тарапты тилдик карым-катышка киргизүү менен гана чектелет. Бирок чет өлкөлүк жарандын ал келген өлкө менен, анын маданияты, мыйзамдары, менталитети, калкы менен жуурулушуп, укуктук жактан интеграцияланып кетиши үчүн жөн эле тилдин алкагында которуп берүү кызматы жетишсиз экендигин турмуштук практика көрсөтүп жатат. Демек, аталган факторлорду эске алуу менен, чет өлкөлүк жарандын ал келген мамлекеттин жашоосундагы бардык жагдайларга ыңгайлашуусуна көмөктөшүү котормочуга кошумча милдет катары жүктөлөт. Мындай талаптарды аткаруу үчүн котормочудан эки тилди билүү гана эмес, ал тилдерде сүйлөгөн элдердин маданиятын, социалдык бөтөнчөлүгүн, үрп-адат, диний жөрөлгөлөрүн ж.б.у.с. тилдин алкагынан сырткаркы факторлорду жакшы билүүсү талап кылынат. Оозеки котормонун башка түрлөрүнөн айырмаланып которуунун бул түрүндө котормочу оозеки-сүйлөшүү стилиндеги, диалектикалык тексттерди да которот. Ошол эле учурда котормочу медицинага, укуктук мыйзамдарга, мекеме-ишканаларга мүнөздүү стилдик бөтөнчөлүктөрдү да өз деңгээлинде билиши абзел.

Жазма котормо. Жазма же жазуу түрүндөгү котормо дегенибизде бир тилде жаратылган жазуу түрүндөгү тексттин мазмунунун экинчи бир тилдеги жазуу түрүндөгү текст аркылуу берилишин түшүнөбүз. Которула турган тексттердин табиятынын ар түрдүүлүгүнө карабастан, жазма которууну ишке ашырууда котормочу, негизинен, төмөндөгүдөй ырааттуулуктагы аракеттерди аткарат: алгач котормочу оригинал текст менен таанышат, андан соң оригинал текстке которуу алдындагы анализ жүргүзүү амалын аткарат. Оригинал тексттин тибин, жанрдык стилдик белгилерин, темасын жана стилдик чөйрөсүн түшүнгөндөн кийин которууга киришет. Жазуу түрүндөгү котормодо таржымачы тексттин мазмунуна ылайык кошумча булактардан да пайдалана алат. Кошумча булактарга сөздүктөрдү, справочник-

терди, тиешелүү адистерден алынган кеңештерди да киргизүүгө болот.

Котормо аягына чыгарылгандан кийин котормочу таржыма текстти оңдоп, текшерип, редакциялап акыркы үлгүгө келтирет. Эгерде котормону жарыкка чыгаруу пландалса, редактор жана корректор текстти текшерип оңдоолорду жана түзөтүүлөрдү киригизүү укугуна ээ болот.

Жазуу түрүндөгү котормо оозеки котормодон убакыттын таңсыктыгынын, которуу ишмердигине коюлган катаал шарт-жагдайлардын жоктугу менен кескин айырмаланат. Албетте, жазма котормого коюлган убакыт талаптары шарттуу мүнөзгө ээ экендигин да белгилөө зарыл. Себеби иштиктүү, саясий чөйрөлөрдө жазма котормого басымдуу көпчүлүк учурларда, кыска мөөнөттө аткаруу талабы коюлат. Ал эми көркөм котормолорго карата убакыт нормаларын чектөө-салыштырмалуу сейрек көрүнүш. Себеби көркөм чыгармаларга мүнөздүү образдуулук, боёктуулук, кайманалуулук, кош пландуулук, подтексттик, предтексттик, затексттик информациялардын жыштыгы бир сөз менен айтканда, чыгарманын эстетикалык бүтүндүгү котормочунун чыгармачыл потенциалынын эң жогорку чекте реализацияланышын талап кылат. Котормо аяктагандан кийин дагы таржымачы көркөм котормону кайрадан карап чыгуу менен альтернативалуу варианттарды түзүп, айрым үзүндү-эпизоддорду кайрадан которуп чыгуу аракеттерин кылат. Ушул себептүү жазма котормочулар тексттердин белгилүү бир түрлөрүн гана которууга адистешишет. Которула турган тексттин типтерине карап адистешүүдө которууда жогорку деңгээлдеги тактыкты талап кылган тексттер биринчи планга чыгарылат. Маселен, укуктук макамдагы тексттердин туура же туура эмес, так же так эмес которулушуна өтө маанилүү маселелер көз каранды болуп, мындай типтеги тексттердин которулушу жоопкерчиликти талап кылат. Ушул себептүү нотариалдык котормочулар алардын которуу ишмердигин мыйзамдаштырган өзгөчө сертификаттарга ээ болушат

жана аларга өздүк мөөр (именная печать) алып жүрүү уруксаты берилет. Ал эми фирма, ишканаларда же болбосо конструкторлук бюролордо иштеген котормочулар өздөрү иштеген ишканалардын багытына ылайык адистешишет.

Жазма котормонун өзгөчө категориядагы түрү болуп көркөм котормо эсептелери жалпыга маалым. Көркөм котормочулар, адатта, чыгармачыл потенциалынын жогорулугу, жазуучулук шыгы жана филологиялык билиминин тереңдиги менен айырмаланышат.

Машинанын жардамы менен которуу. Машиналык же айрым адабияттарда аталып жүргөндөй, компьютердик котормону жазма котормого киргизип кароо керек. Себеби биз бул которуунун жыйынтыгында жазуу түрүндөгү котормону алабыз. Бирок мында котормо котормочунун жандуу иш-аракетинин жыйынтынын аркасында ишке ашпастан, өзгөчө компьютердик программанын негизинде ишке ашырылат. Учурдагы которуу аракетин аткарууга негизделип иштелип чыккан программалардын деңгээлдеринин жогорулугуна карабастан, ал программалар сөздөрдүн которууда зарыл деп табылган, көп сандаган себептер менен шартталган контексттик варианттарын табуу мүмкүнчүлүгүнө ээ боло албай жатышкандыктарын айтууга болот. Бирок компьютердин жардамы аркасында которулган котормолорду таржыма тексттердин төмөнкү баскычындагы үлгүлөрү катары кароо менен, ал тексттерди андан ары иштеп чыгуу үчүн негиз кылып алууга да болот. Же котормочу жок болуп калган учурда түп нуска туурасында жалпы түшүнүк алуу үчүн компьютердик котормолорду колдонуу орундуу.

Адабияттар:

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение. - М., 2011.
2. Брахударов Л.С. Язык и перевод. - М., 1975.
3. Швейцер А.Р. Перевод и лингвистика. - М., 1973.

Рецензент: д.филол.н., профессор Мусаев С.Ж.